

К. Е. Мешковський,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК НОРМОУТВОРЮЮЧИЙ ПРИНЦИП ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: УРОКИ ПЛАТОНА І АРИСТОТЕЛЯ

К. Meshkovsky,
aspirant, Taras Shevchenko national university of Kyiv

VIRTUE AS A NORMALIZING PRINCIPLE OF PUBLIC ADMINISTRATION: THE LESSONS OF PLATON AND ARISTOTEL

У статті досліджується роль задіяних у державному управлінні морально-етичних норм. Зокрема один з найважливіших критеріїв оцінювання діяльності державного службовця — це критерій доброчесності. Для здійснення цього завдання видається доречним звернутися до історії політичної думки, а саме до періоду формування класичної моделі демократичного міста-держави в Стародавній Греції. В контексті творчості засновників підвалин європейської соціально-політичної думки Платона та Аристотеля проблема доброчесності як принципу державного управління набуває несподіваних окреслень.

The article explores the role of moral and ethical norms involved in public administration. In particular, one of the most important criteria for assessing the performance of a civil servant is the criterion of virtue. In this context, it seems appropriate to refer to the history of political thought, namely, to the period of the formation of the classical model of a democratic city-state in Ancient Greece. In the context of oeuvre of Plato and Aristotle, the founders of the basis of the European social and political thought, the problem of virtue as a principle of public administration acquires unexpected outlines.

*Ключові слова: доброчесність, держава, державне управління, мораль, норми, цінності, емерджентність.
Key words: virtue, state, government, morality, norms, values, emergence.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах постійного прискорення соціально-економічних і політичних трансформацій сучасного суспільства зростає важливість теоретичного обґрунтування об'єктивних засад і норм управлінської діяльності. Подальший розвиток будь-якого суспільства в значній мірі залежить від конкретних рішень уповноважених на виконання функцій держави осіб, діяльність яких набуває особливого значення у "перехідних" суспільствах, до яких належить і Україна. У цій ситуації значно зростає увага до вивчення критеріїв професійної діяльності в державному управлінні. Актуальним є поглиблене дослідження ролі морально-етичних норм, адміністративної культури, компетентності осіб, задіяних у державному управлінні. Зокрема одним з найважливіших критеріїв оцінювання діяльності державного службовця в наш час постає критерій доброчесності, адже на розвиток політичних, правових, економічних та інших процесів, що відбуваються в Україні на шляху до становлення як демократичної та правової держави визначний вплив справляють представники саме державної влади.

Втім, недостатньо проголосити важливість доброчесності в межах практики управління державою: необхідно здійснити теоретичний аналіз цього концепту. Для здійснення цього завдання видається доречним звернутися до історії політичної думки, а саме до періоду

формування класичної моделі демократичного міста-держави в Стародавній Греції. В контексті творчості засновників підвалин європейської соціально-політичної думки Платона та Аристотеля питання нашого часу постають в новому ракурсі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед праць присвячених вивченню різноманітних аспектів проблеми доброчесності насамперед варто виділити Р. Головенко, Н. Гончарук, А. Гошка, В.А. Гошовська, Г.Ю. Дарнопих, Г. Дмитренко, Д. Ковриженко, О. Крюкова, Д. Котляр, Б. Кухти, М. Логунової, Д.В. Неліпа, М. Пірен, Л.В. Прудіус, Т. Ріктор, М.І. Рудакевич, В. Соловійов, С.М. Сergyоїн, Н. Сорокіна, Д. Стун, О. Томкіна, О. Чебаненко, Н.А. Черенко, О. Хмара.

Звернення до історії розвитку поняття "доброчесність" у контексті етичної та соціально-політичної проблематики здійснюються в працях О. Артем'євої, Т.Е. Василевської, В. А. Гошовської, А.А. Гусейнова, А. Кендрі, О. Лосєва, Ф. Меле, С. Понд, Э. Энском тощо.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розкрити роль та значення поняття "доброчесність" у межах політичної думки Платона і Аристотеля.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За даними досліджень, саме корупція є однією з причин, що призвели до масових протестів в Україні наприкінці 2013 року — на початку 2014 року [7]. Проблема корупції знаходиться у системному зв'язку з рівнем доброчесності виборних посадових осіб та державних службовців. Таким чином, створення доброчесної публічної служби є одною із пріоритетних цілей для українського суспільства на сучасному етапі розвитку нашої держави, що знайшло своє відображення в Антикорупційній стратегії на 2014—2017 роки [7]. В силу зазначеного постає необхідність дослідження дискурсу доброчесності у наукових розвідках вітчизняних та зарубіжних учених.

Питання про норми і цінності спільного існування людей завжди були актуальними для всіх часів. Згідно з багатьма письмовими пам'ятками, що дійшли до нас з давніх часів, перші спроби формування великих людських спільнот обов'язково супроводжуються виробленням загальних правил поведінки в формі морально-правових норм. Так було в Стародавньому Вавилоні, де на глиняних табличках були записані закони Хамурапі, що регламентували суспільні відносини на теренах великої держави. Відповідно до давньогрецьких переказів, із встановлення законів починається і еллінська культура. Процеси формалізації загальних норм були обумовлені необхідністю управління великими групами людей, що сягнули за межі міжособистісних зв'язків, подолавши межі роду або племені та утворивши перші держави. Як засвідчує історія, вже формування перших державних утворень супроводжується встановленням загальнообов'язкових та знеособлених норм людської взаємодії.

На пріоритеті морально-етичних та правових норм у процесі організації держави наголошують видатні мислителі античності Платон і Аристотель. Для Платона, до прикладу, питання про моральний стан людини та форму організації держави взагалі постають тотожними. Згідно з його поглядами, неможна вести мову про етичні засади поза проблемами державного управління. Тому, як писав відомий юрист-учений К.О. Неволін, "предмети законодавства могли відноситись у нього тільки до однієї етики. Втім, слово етика, тобто наука про мораль, не застосовується у його працях; цьому слову в нього цілком відповідає слово політика, тобто наука про державу. Досконалість моралі і досконалість держави він бачав у тісному взаємозв'язку між собою, тому і в своїх дослідженнях не розрізняв між собою" [5, с. 123].

Всі типи взаємозв'язків у людській спільноті Платон ототожнював з сімейними взаємозв'язками, що було обумовлене впливом міфологічного світогляду з притаманними йому родоплемінними поглядами на світ як на велику сім'ю. Відповідно до цього вчення про управління великою сім'єю та вчення про управління невеликою державою розумілись давньогрецьким мислителем як близькі між собою. Відмінність між приватним (сімейні справи) та державним (суспільні справи) тут не проводиться. Отже, у більш вузькому сенсі "політика у Платона є наука, що має своїм предметом упорядкування та управління людським суспільством згідно ідеї доброчесності або ідеї правди" [5, с. 123].

Як бачимо, держава постає необхідною передумовою доброчесного існування. Саме в межах держави під

впливом виховання відбувається розвиток природних задатків до доброчесного життя. Поза державою природних задатків виявляється недостатньо для того, щоб людина сама обрала доброчесне існування. Прагнення до нього обумовлене наявністю законів, котрі є ознакою саме державного життя. Без зовнішнього примусу законів, життєдіяльність людей, на думку Платона, нічим не буде відрізнятися від існування хижих звірів. Натомість у державі, котра організована відповідно до ідеї доброчесності або ідеї правди, ті, хто не має природних задатків до дійсно доброчесного життя, підпорядковуються тим, хто сам підпорядковується цим вищим началам. Таким чином, тільки у державі розкривається уся повнота ідеї правди і доброчесності. Держава постає необхідною передумовою існування ідеї правди. Так само і метою існування держави є правда, що містить в собі всі інші чесноти: мужність, помірність та мудрість. "Тому Платон думає, що держава повинна прагнути не до однієї певної чесноти, а до всіх взагалі і переважно до мудрості... Держава цілком доброчесною, праведною буде, таким чином, за вченням Платона, і цілком блаженною, щасливою" [5, с. 128].

Цікаво, що міркуючи над причинами виникнення держави, Платон приходить до висновку, що держава утворюється внаслідок того, що люди, маючи різні потреби, змушені взаємодіяти один з одним. "Отже, держава, як на мене, виникає тоді, коли будь-хто з нас самотужки не може забезпечити собі вкрай необхідні речі, а має потребу ще багато в чому. ...хтось бере собі в товариство когось для задоволення то однієї потреби, то іншої. А постійно що-небудь потребуючи, багато людей збираються разом, щоб спільно жити й допомагати одне одному; таке об'єднане поселення ми називаємо державою. Хіба не так?" [6, с. 54]. Проте давньогрецький філософ не зупиняється у пошуках причин виникнення держави на утилітарних потребах і приходить до висновку, що поява доброчесної держави обумовлена об'єднанням людей, котрі також прагнуть до доброчесного життя. "Якщо існують суспільства засновані на правді, то тільки тому, що є душі, котрі бажають правди, люди хочуть бути і залишатись у державі для того, щоб віднайти тут не тільки нижче задоволення, а й вище задоволення по відношенню до вічних потреб свого духу", звідси цілком логічно випливає важливий висновок: "правда, будучи метою держави, є у той же час і причина, котра її створює" [5, с. 129].

Для давньогрецької культури надзвичайно важливим регулюючим поняттям, за допомогою якого конститується соціальне та індивідуальне життя, була доброчесність. За допомогою цього поняття позначалось все, що реалізувало в емпіричному існуванні свій внутрішній потенціал. Вища якість людини в моральній сфері постає моральною добротною (αρετή). Досконалість тіла, або "добротність тіла", що підтримується гімнастикою, також відповідає доброчесності. Досконале володіння певних фахом також представляє собою αρετή. Якісно побудований будинок, зброя мають αρετή. Плодові дерева, що приносять смачні та привабливі плоди, безсумнівно, мають відношення до αρετή. Отже, все що завгодно, відмічене вищою, позитивною сутнісною якістю, досягає рівня доброчесності [9, с. 65].

Отже, давньогрецька думка з перших спроб осмислення терміну "добročесність" приходить до висновку про її соціальну природу. "Добročесність не може бути надбанням когось одного" [6, с. 324]. Вона виступає інтегральною якістю будь-якого предмету та характеризує його цілісність. Для людини як одушевленої істоти цілісність досягається за допомогою "пригадування", котре актуалізує вроджені якості добročесної душі: справедливість, розсудливість, благочестя, мудрість та мужність. Як вважав Платон, саме в межах державного життя, за допомогою виховання, людина здатна реалізуватися у всій своїй повноті.

Важливим моментом є те, що добročесність розуміється у Платона як таке ціле, що більше суми своїх частин і представляє собою цілком нову, у порівнянні з ними, якість. Таким чином, добročесність здатна продукувати такий режим існування, котрий в сучасній літературі визначається як емерджентний (від лат. *emergere* — з'являється, виникає). Як сутність, що володіє властивістю емерджентності, добročесність не тільки більше частин і передує їм, але і має безпосереднє відношення до світу ідей [9, с. 65]. Відповідно для добročесної держави відкривається можливість визначення вищої мети людського існування, блага.

Таким чином, добročесність у Платона набуває такого сенсу, що виходить за межі того, що пізніше в історії людської думки було оформлене в аксіологію (вчення про цінності). Добročесність постає тут не є пасивною цінністю, яку можна тільки споглядати — вона, виходячи з вищенаведеного, є діяльністю якістю, в якій розкривається можливість повноти та цілісності будь-якого явища. Добročесність постає основою, на якій схоплюється як справедливість, так і несправедливість, як людські чесноти, так і порочність. Натомість на підставі несправедливості, неправди чи порочності неможливо схопити протилежні визначення, а тому не можна претендувати на мудрість. "Річ у тім, — писав у своїх діалогах Платон, — що порочність ніколи не зможе збагнути ні добročесності, ні самої себе, а добročесність людської природи, своєчасно вихована, отримує знання і про себе, й про порочність. Саме така людина, на мою думку, і стає мудрою, а не той, хто просякнутий порочністю" [6, с. 98—99].

На думку іншого відомого давньогрецького мислителя Аристотеля, людина є цілеспрямованою істотою, а найважливішою ціллю є вище благо, котре і є щастям. Вище благо, оскільки саме воно є метою, передбачає особливу діяльність, тобто таку діяльність, котра задає напрямок іншим діяльностям — це і є добročесність. Таким чином, добročесність тлумачиться не як щастя, хоча вона пов'язана з ним, а як те, що спрямовує до щастя, що реалізує його в собі. Добročесність постає у Аристотеля досконалою формою людського життя, актуалізацією свого призначення, вона — це досконала діяльність душі людини. "Таким чином, — писав Аристотель, — слід сказати, що всяка добročесність і надає досконалості тому, добročесністю чого вона є, і додає досконалості справі, що виконується ним. Так, наприклад, добročесність ока робить добročесним і око і його справу, бо завдяки добročесності ока ми добре бачи-

мо. Подібним чином і добročесність коня робить коня добročесним, добрим для перегонів, для верхової їзди та для протистояння ворогам на війні. Якщо так воно є в усіх цих випадках, то й добročесність людини — це, мабуть, такий склад [душі], при якому відбувається становлення доброї людини і при якому вона добре виконує свою справу" [2, с. 32].

Добročесність є такою якістю людини, що утворюється на основі поєднання інтелектуального та чуттєвого вимірів душі. Тому вона має відношення до того, що позначається як вдача, характер. На цій підставі Аристотель стверджував, що добročесність є саме людською якістю, адже тварини не мають розуму, а боги — афектів. Окрім цього, давньогрецький філософ вважав добročесність набутою якістю, що формується в процесі здійснення вчинків. "Добročесності, — писав з цього приводу А.А. Гусейнов, — є якостями, що характеризують досконалість діяльності, поведінки, вчинків" [4, с. 102].

Необхідно підкреслити, що вчинок не є простою поведінкою, яка детермінована пристрастями або утилітарною необхідністю. Вчинок здійснюється тільки на основі вільного вибору, яким людина репрезентує себе як відповідальну істоту. У вчинку проявляється свобода людини. Однак, з точки зору Аристотеля, етична проблематика розкривається через політику, адже свобода можлива для людини як для політичної істоти (*zoon politikon*).

Добročесне життя реалізується у спільному з іншими людьми існуванні, тому вчинок потребує, як каже Х. Арентс, "світу людей", котрий утворюється інтерсуб'єктивними зв'язками. Звідси випливає таке розуміння вчинку, що виводить його за межі індивідуального життя, тому "вчинок є політичною діяльністю *par excellence*" [1, с. 16]. Політика як форма державного життя людей для Аристотеля не інструмент добročесності, а вираження і продовження добročесності. "На питання про те, що ми отримаємо, коли люди поведуться добročесно, Аристотель відповів: поліс. Якщо добročесність є діяльністю вираження сутності людини як розумної істоти, то поліс представляє собою реалізований назовні розгорнутий розум" [4, с. 114]. Адже саме у полісі існувала можливість вільної діяльності для його громадян. Вільним громадянин полісу не може бути в межах сім'ї (як у Платона), там він підпорядкований необхідності турбуватися про індивідуальне виживання, і через це, з точки зору стародавнього грека, в межах домогосподарства він нічим не відрізняється від тварини. Натомість у публічному просторі взаємодії з іншими громадянами, в турботі не про приватне, а загальне, він може бути вільним, а отже і добročесним. Вчинок, як писала Г. Арентс, надихає "турбота про спільні справи, про республіку" [1, с. 110]. Поліс, держава в такому контексті постає простором специфічної людської взаємодії, в якому людина як політична істота говорить та діє. "Бути політичним, жити в полісі означало, що всі справи узгоджуються за допомогою слів, здатних переконати, а не примусом або насиллям. Примувувати інших силою, наказувати замість того, щоб переконувати, вважалось у греків наче до-політичним способом міжлюдської взаємодії, яка звична для життя поза полісом, скажімо у поводженні з домочадцями, в сімей-

них справах, де глава сім'ї здійснює деспотичну владу, а також у варварських державах Азії, чию деспотичну форму правління часто порівнювали з організацією домогосподарства або сім'ї" [1, с. 37]. Прагнення до вищого блага у політичному спілкуванні і взаємодії постає як спільне благо. Саме політичне спілкування, що обумовлювало простір публічного, було благом, яке розгорталось в межах держави. Суперечка з приводу того, що таке спільне благо була як результатом, так і передумовою добродесної держави.

Отже, починаючи з античних часів принцип добродесності виявляється тісно взаємопов'язаним з державною формою співіснування людей. Саме в межах держави людина може бути політичною істотою, тобто може відповідати власному призначенню, а значить діяти відповідно добродесності. "Якщо ж призначення людини — діяльність душі... (причому, ми стверджуємо, що призначення людини по роду тотожне призначенню [людини] добродесної, як тотожне призначення кіфариста і добродесного кіфариста, і це вірно для всіх [взагалі випадків], а перевага по добродесності — це [лише] додаток до призначення (так, призначення кіфариста — грати на кіфарі, а призначення добродесного кіфариста — грати добре), якщо це так, то ми вважаємо, що призначення людини — деяке життя, а життя — це діяльність душі і вчинки за участю розуму, [призначення ж] добродесного мужа — здійснювати це добре і правильно, адже кожна [справа] робиться добре, якщо її виконують згідно з властивою їй добродесністю; якщо все це так, то людське благо є діяльністю душі згідно з добродесністю, а якщо добродесностей декілька, то згідно з найкращою і найбільш довершеною" [2, с. 45], — писав з цього приводу Аристотель.

ВИСНОВКИ

Враховуючи "урок Аристотеля" стає зрозумілим, що питання добродесності в державному житті є наскрізною темою соціально-політичного та економічного дискурсу в усі часи. Навіть у такого, здавалося б, "аморального" мислителя, як Н. Макиавеллі, проблеми держави та влади виявляються пов'язаними з добродесністю [3]. Досліджуючи призначення володаря в контексті притаманних його часу суспільних трансформацій, він створює модель ефективного управління державою, що відповідає викликам, котрі висуває епоха становлення капіталізму у розрізних містах-державках Італії епохи Відродження. При цьому мова не йде виключно про задоволення інтересів "володаря". Більш важливою справою є збереження *vita civilis*, тобто відповідального і вільного громадянського життя. З цього приводу К. Скіннер зазначає, що для Н. Макиавеллі важливою є проблема свободи, проте не як абстрактної загальної цінності або норми. Справа у тому, що багатство, слава та могутність античних міст-держав були б неможливі поза свободою, тому держава, котра хоче досягнути величі, повинна і сьогодні уникати рабського низькопоклонства. Вона повинна чинити опір як внутрішньому поневоленню тиранією, так і зовнішньому примусу імперської влади. Відповідно місто-держава вільне тоді, коли в ньому наявне самоуправління: "не приватне благо, але суспільне робить міста величними,

і, поза всяким сумнівом, це суспільне благо є важливим тільки для республіки" [8, с. 94].

Література:

1. Арентд Х. *Vita activa, или О деятельной жизни* / Арентд Х.; пер. с нем. и англ. В. В. Библихина; под ред. Д. М. Носова. — СПб.: Алетея, 2000. — 437 с.
2. Аристотель. *Нікомахова етика* / *Αριστοτελους. ΗθικαΝικομαχεια*. — К.: Аквілон-Плюс, 2002. — 480 с. (білінгва).
3. Белас Л. *Власть и добродетель в "Государстве" Макиавелли* / Л. Белас // *Вестник Российского университета дружбы народов. Сер.: Философия* — 2010. — № 1. — С. 45—56.
4. Гусейнов А.А. *Мораль и политика: уроки Аристотеля* / А.А. Гусейнов // *Ведомости НИИ Прикладной этики*. — 2004. — Т. 24. — С. 94—128.
5. Неволін К.А. *Энциклопедия законовдения*. / К.А. Неволін. — С-Пб: Изд-во СПбГУ, 1997. — 399 с.
6. Платон. *Держава* / Платон; пер. з давньогр. Д. Коваль. — К.: Основи, 2000. — 355 с.
7. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014—2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII // *Відомості Верховної Ради України*. — 2014. — № 46. — Ст. 2047. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
8. Скіннер К. *Макиавелли. Очень краткое введение* / К.Скіннер; пер. с англ. — М.: Астрель, 2009. — 156 с.
9. *Философия и право: монография* / Артемов В.М., Гунибский М.Ш., Далецкий Ч.Б. [и др.]. — М.: Проспект, 2017. — 272 с.

References:

1. Arendt, H. (2000), "Vita activa, yly O deiatel'noj zhizny" [Vita activa, or On the active life], *Aletejya*, Saint Petersburg, Russia.
 2. Arystotel. (2002), "Nikomakhova etyka" [Nikomakhova ethics], *Akvilon-Plius*, Kyiv, Ukraine.
 3. Belas, L. (2010), "Authority and virtue in the "Prince" of Machiavelli", *Vestnyk Rossyjskoho unyversyteta druzhby narodov. Seryia: Fylosofyia*, vol. 1, pp. 45—56.
 4. Gusejnov, A.A. (2004), "Morality and politics: lessons of Aristotle", *Vedomosty NYY Prykladnoj etyky*, vol. 24, pp. 94—128.
 5. Nevolyn, K.A. (1997), "Entsyklopedyia zakonovedenya" [Encyclopedia of jurisprudence], *Y'zd-vo SPbGU*, Saint Petersburg, Russia.
 6. Platon (2000), "Derzhava" [State], *Osnovy'*, Kyiv, Ukraine.
 7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *The Law of Ukraine "On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anticorruption Strategy)"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (Accessed 30 August 2017).
 8. Skynner, K. (2009), "Makyavelli. Ochen' kratkoe vvedenye" [Machiavelli. A very short introduction] *Astrel'*, Moscow, Russia.
 9. Artemov, V.M. Hunybskyj, M.Sh. Daletskyj, Ch.B. (2017), "Fylosofyia y pravo" [Philosophy and law], *Prospekt*, Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 09.11.2017 р.*